

לימודי המשך באקדמיה לאנשים עם מוגבלות קוגניטיבית

עפ"י מחקר משנת 2007, ליביה דוד, בהנחייתה של פרופ' שונית רייטר, אוני' חיפה

בימינו קיימות מעט מאוד תוכניות של לימודי המשך המותאמות לאנשים עם מוגבלות קוגניטיבית, וכן מעט מאוד עבודות מחקר העוסקות בנושא. מציאות זו איננה תואמת את גישת איכות החיים המקובלת כיום לגבי האוכלוסיה המדוברת, לפיה יש לאפשר גישה לידע ולהעשרה, אשר תוביל להתפתחות אישית והגשמה עצמית. לכן, אין לחשוב יותר שחינוך מבוגרים הוא תחום ממנו לא יכולים להנות גם אנשים אשר הינם עם מוגבלות קוגניטיבית (רייטר, 1997).

על אף מיעוט התוכניות והמחקרים, מחנכים, הורים ואנשי מקצוע שונים הכירו כבר לפני יותר משני עשורים, בצורך של אנשים עם מוגבלויות קוגניטיביות לתוכניות של לימודי המשך (Tashie, Malloy & Lichtenstein, 1998). במדינתנו, צעירים עם מוגבלות קוגניטיבית, אשר שולבו בבתי ספר של החינוך הרגיל או המיוחד, ראו את חבריהם ואחיהם מתגייסים לצבא ואח"כ פונים ללימודים גבוהים. בעולם מוקף טכנולוגיה וידע רב, ובעולם בו לימודים גבוהים אינם נחלתם של יחידי סגולה בלבד, נוצר הצורך בתוכניות מיוחדות ללימודים, המיועדות לאוכלוסיה זו. לכן, בשנים האחרונות, אנו עדים לכך שמוסדות להשכלה גבוהה, מכללות ואוניברסיטאות החלו לפתוח את שעריהן לתוכניות לימודים המותאמות לאוכלוסיה זו, אך מדובר בתוכניות מעטות מדי.

צורך האדם ללמוד משרת צרכים כמו דימוי עצמי חיובי, מימוש הפוטנציאל הגלום בו והגשמה עצמית. הדוגלים בזכויות הפרט עם המוגבלות טוענים כי אוניברסיטה או מכללה הינם מוסדות להקניית חינוך מבוגרים לכלל האוכלוסיה. אי לכך שעריהן צריכים להיות פתוחים לאוכלוסיות שונות של אנשים, לרבות אנשים עם מוגבלות.

במחקר משנת 2007, בהנחייתה של פרופ' שונית רייטר באוני' חיפה נדגמה אוכלוסייה כוללת 61 מבוגרים עם מוגבלות קוגניטיבית, המתגוררים בדוור מוגן בצפון הארץ (חיפה וקריות), כאשר 25 מתוכם לקחו חלק בתוכניות של לימודי המשך ואילו אחרים (36 משתתפים), אשר מעולם לא התנסו בהן. 19 משתתפים עם מוגבלות קוגניטיבית לקחו חלק בקבוצות מיקוד. בנוסף לכך, השתתפו 48 אנשי צוות מקצועיים.

מטרת המחקר היתה לבחון את תפיסותיהם של אנשים עם מוגבלויות קוגניטיביות ואנשי צוות העובדים עימם לגבי לימודי המשך במסגרת של מוסדות אקדמיים. נמצאו ונחקרו תפיסות

הקשורות לנושאים הבאים: תרומתן של תוכניות ללימודי המשך לאנשים עם מוגבלות קוגניטיבית, תחומי הלימוד שיהיו מעוניינים ללמוד, קידום בעבודה, התקדמות בתפקוד יום-יומי וכישורי חיים, קשיים וחששות עימם מתמודדים, צורך בסוגי תמיכה שונים וציפיות שיש מתוכנית של לימודי המשך.

המחקר עסק באנשים צעירים, מעל גיל 21, אשר סיימו את לימודיהם בבתי הספר, אך מיומנויות הקריאה, הכתיבה והחשבון שלהם אינן מספיקות על מנת לקחת חלק בלימודי תואר במוסדות להשכלה גבוהה, גם אם יקבלו "הקלות" שונות והתאמות. ברובה, קבוצה זו עתידה בגיל צעיר להשתלב במפעלי עבודה מוגנים, או בעבודות בקהילה עם שכר נמוך בדרך כלל. הספרות המקצועית מדברת על כך כי שילוב בעבודה שאינה משמעותית לאדם, נחווית כהרגשות ריקנות ודיכאון, מרגישים שאינם תורמים לקהילה ואינם משמעותיים, ואינם יודעים כיצד לחפש עבודה או להתקדם (Wehman, 2001). צעירים אלו אינם מוכנים או מוכשרים בבתי הספר לבחירת עבודה וקריירה. עקב מאפיינים רגשיים והתנהגותיים, בדרך כלל כישורי החיים שלהם ירודים יותר מאשר חבריהם אשר אינם עם מוגבלויות, אך בניגוד לחבריהם אשר ממשיכים ללמוד ולקחת חלק בהכשרות מקצועיות, צעירים עם מוגבלויות אמורים מיד עם תום בית הספר להשתלב בצורה כלשהי בעולם העבודה. צעיר כזה אשר מתקשה לבטא את עצמו ולהבין אחרים בצורה רבולית או כתובה, יתקשה מאוד בעשיית תוכניות ויישומן, בניהול זמנו ומחשבותיו ובארגון חייו. הוא יתקשה יותר, יחסית לחברו חסר המוגבלות, לצבור ידע וללמוד מיומנויות הכרחיות לתפקוד יומיומי ושילוב מוצלח בקהילה.

תוצאות המחקר מוכיחות כי ישנם תחומים שונים אשר אנשים עם מוגבלות מעוניינים ללמוד במסגרת לימודי המשך שלהם: מיומנויות אקדמיות (קריאה, כתיבה, וכו'), כישורי חיים (מיומנויות יום-יום, מעבר לדיור, וכו'), לימודי העשרה (גיאוגרפיה, היסטוריה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה, אומנות וכו'), והתמחות מקצועית (טיפול בילדים, טיפול בזקנים, בתי קפה, ניהול וכו').

תוצאות המחקר מראות כי אנשי הצוות תופסים את לימודי המשך כתורמים בתחומים שונים לחייו של אדם עם מוגבלות קוגניטיבית: התפתחות אישית ומימוש אישי, איכות חיים, שיפור מיומנויות וכישורי חיים הקשורים לפיתוח עצמאות. לימודים יכולים לקדם את האנשים עם המוגבלות בעבודה, בדיוק כמו כל אדם ללא מוגבלות, ולתרום למעבר מוצלח יותר לסידור חוץ ביתי וקידום מיומנויות העצמאות. כך גם אנשים עם מוגבלות תופסים את הלימודים כתורמים

בתחומים של התפתחות אישית ותפקודית, התפתחות מקצועית ומיומנויות עבודה, שיפור התפקוד היום-יומי וכישורי חיים.

אנשי הצוות העובדים עם אנשים עם מוגבלות ציינו כי המקום המתאים ביותר ללימודים גבוהים הינם מוסדות אוניברסיטה ומכללה. ונראה כי אנשי הצוות והאנשים עם המוגבלות גם יחד מאמינים שפרק הזמן האידאלי ללימודי המשך הם מעל לשנה.

יישום הממצאים אשר תוארו במחקר, יכול ליצור סביבת לימודים תומכת ויעילה לסטודנטים עם צרכים מיוחדים. המטרה היא לאפשר לימודי המשך איכותיים, ומתן הזדמנות שוויונית ע"י שיפור איכות ההוראה והתאמתה לכל הסטודנטים, וכך מתן הזדמנות להכנה תעסוקתית מתאימה ורכישת כישורים מקצועיים. נושאים נוספים אשר הוזכרו בפי אנשי צוות ואנשים עם מוגבלות כגורמים הקשורים לתוכניות הלימודים והינם חשובים להצלחת האנשים עם המוגבלות בתוכניות עצמן:

1. אוטונומיה: המשתתפים עם המוגבלות ציינו בתשובותיהם כי הם צריכים לקחת אחריות על הוצאה לפועל של תוכניות להשגת מטרותיהם. נראה כי הם אף הבינו את ההבדל בין לתכנן תוכנית פעולה וביצועה. הקשיים קשורים לנושאים של הסתגלות וגמישות כאשר ישנם מכשולים בדרך להשגת המטרה. נושאים הקשורים לסגור עצמי התעוררו בעיקר באנשי הצוות, אשר סיפרו כי לדעתם הצלחה בלימודים קשורה במידה רבה למידת האסרטיביות והכושר של סטודנט לסגור על עצמו.

2. פתרון בעיות: היכולת של חשיבה גמישה ומסתגלת הינה מפתח חשוב, מאחר ועל הסטודנטים לפתור מצבים הקשורים ללמידה בדרכים אשר לוקחות בחשבון את מגבלותיהם. ההתמודדות עם אתגרים לימודיים קשורה להכרות עם המגבלה וכן הכרות עם הכישרונות שיש לכל סטודנט. סטודנטים המכירים את עצמם בצורה טובה, ומכירים אסטרטגיות שונות לפתרון בעיותיהם מוכנים יותר להתמודדות עם אתגרים. רבים מאנשי הצוות דיווחו על צורך בקורס שילווה את התוכנית, ובו הסטודנטים ילמדו בצורה מסודרת מיומנויות הקשורות לפתרון בעיות.

3. התמדה: רוב האנשים עם מוגבלות ואנשי הצוות ציינו כי התמדה דרושה להצלחה אקדמית. ההתמדה קשורה למכוונות ומחויבות ללמידה: תרגול, עזרה ותמיכה מצד אנשי צוות, משפחה וכו'. המסר החשוב ביותר- "לא לוותר, ההתמדה תשתלם". ההבנה של אנשים עם צרכים מיוחדים ואנשי הצוות כי סטודנטים עם צרכים מיוחדים צריכים לעבוד קשה יותר מסטודנטים רגילים כדי להצליח.

4. ערוצי תקשורת חיוביים ויחסי אנוש: אנשי צוות רשמו כי נושא זה הכרחי על מנת לעודד סטודנטים להשתתף, לבטא את עצמם, ליזום, לקחת סיכונים, וכו'. יש לאפשר אקלים מתאים במוסד האקדמי. סיפוק ומוטיבציה הם גורמים אשר הוזכרו רבות גם בשאלוני אנשי הצוות וגם בשאלוני האנשים עם צרכים מיוחדים. נראה כי לדעת אנשי הצוות, סביר להניח שמוטיבציה אינטרינסיית תתקיים כאשר תהיה תחושה של ביטחון ויחס אישי בתוכנית הלימודים.

תקופת המעבר מבית הספר אל החיים שאחרי (transition) מהווה אתגר עבור אנשים עם מוגבלות קוגניטיבית. זכותו של אדם עם מוגבלות להשלים את השכלתו, לקבל מידע, להעשיר עצמו בידע, ללמוד אסטרטגיות למידה, כישורי חיים, והכנה לחיים עצמאיים בתחומי התעסוקה (Williams & O'Leary, 2001). המציאות בימינו היא שאדם עם מוגבלות איננו יכול לממש את זכותו לבחור אם להמשיך ללמוד, כמו כל אדם אחר.

רייטר (1997) רושמת כי "המחסומים המפריעים לבעלי ליקויים להתקבל באופן שוויוני בחברה מורגשים במיוחד עם סיום בית הספר". המציאות כיום היא שרק מיעוטם של בוגרי החינוך המיוחד מוצא עבודה בשוק החופשי, וגם אז מדובר בדרך כלל בעבודות ברמה מקצועית נמוכה ובשכר נמוך. רבים נשארים לבסוף ללא עבודה, ויושבים בטלים בבית או מעסיקים את עצמם בהליכה למועדונים חברתיים.

השאלה המרכזית היא, באיזו מידה מצליחים בתי הספר המיוחדים והרגילים להכין את התלמידים עם הליקויים לשילוב מקצועי בקהילה. רוב המחקרים מלמדים שחלק גדול מהבוגרים אינו מוכן להשתלבות תעסוקתית (Schalock et.al, 1986). לימודי המשך במוסד אקדמי והכשרה תעסוקתית הם התשובה לתקופת "מעבר" זו.

במקרים רבים, לא מעודדים תלמידים הלומדים בבתי הספר לחינוך מיוחד וכן ילדים עם מוגבלות אשר משולבים בחינוך הרגיל להמשיך להצליח בתוכניות של לימודי המשך, שלא כמו אנשים ללא מוגבלות. בצורה פרדוקסאלית נוצר מצב שבו התלמידים בבתי הספר של החינוך הרגיל מכוונים להמשיך ללמוד במוסדות להשכלה גבוהה למען הרחבת הידע שלהם והצלחה בעולם העבודה, ואילו אנשים עם צרכים מיוחדים אמורים להפסיק את חינוכם במערכות החינוך הרשמיות בגיל 21. עפ"י הממצאים במחקר זה נראה כי מסיימי החינוך המיוחד זקוקים להמשך לימודים על מנת לקדם ולפתח את המיומנויות בתחומי החיים המגוונים אף יותר מאשר הסטודנטים הרגילים, וזאת עפ"י הצוות העובד עם אנשים עם מוגבלויות קוגניטיביות, וכן עפ"י רצון ברור של האנשים

עם הצרכים המיוחדים עצמם. סטודנטים עם מגבלה מתמודדים עם אתגרים גדולים יותר מאשר הסטודנטים אשר אינם מאובחנים ככאלו. לכן לימודי המשך יכולים להוות אתגר בפני עצמו, אך גם להכין לקראת התמודדות עם אתגרים בתחומי החיים: מעבר לדיר מוגן בקהילה, תעסוקה משמעותית, תוכניות קידום ושיקום לקראת חיים עצמאיים יותר.

צעירים עם מוגבלות קוגניטיבית אינם יכולים להשתלב בתוכניות "הרגילות" של מוסדות להשכלה גבוהה, והתאמות הקשורות לתנאי מבחן מיוחדים והארכות זמן למטלות אינן מספקות את צורכיהם על מנת להצליח להשתלב בתוכניות. הם זקוקים לתמיכה מתמשכת, קבועה ומורחבת. הם זקוקים לתוכנית עם תכנים קונקרטיים, מותאמת אישית לצורכי האדם, עם אסטרטגיות של למידה והפנמת החומר. על מנחי התוכנית להיות רגישים ומעודדים, ועל המשפחות ואנשי הצוות המלווים במסגרות השונות לתמוך ולעזור על מנת להשיג את מטרות לימודי המשך.

מטרות התוכניות המותאמות לסטודנטים עם מוגבלות קוגניטיבית הן לימוד מיומנויות חברתיות, מיומנויות למידה, ומיומנויות ספציפיות הקשורות לעולם התעסוקה, כדי שהאדם יוכל לממש את מלוא הפוטנציאל שלו. כמו כן, ישנה ציפייה מתוכנית של לימודי המשך לאוכלוסיה זו: ללמד בחירה, ללמד לתכנן ולהוציא לפועל את התוכנית, תרומה להערכה עצמית של האדם, מודעות לחולשות ולכוחות של האדם, למידת סגור עצמי, וכו'.

גאג'אר (Gajar, 1998) מצא כי לימודי המשך משפרים את היכולת של אנשים עם מוגבלות להבטיח לעצמם תעסוקה הולמת. סיכויו של אדם עם מוגבלות למצוא עבודה בהתאם ליכולתו כמעט מוכפלת כאשר הוא לוקח חלק בלימודי המשך. ההסבר, לדעתו טמון בשלות של מבוגר עם צרכים מיוחדים להתמודד עם אתגרים המוצבים בפניו בלימודי המשך, וכך להכיר בכוחותיו, מגבלותיו וצרכיו, לפתח יכולת של סגור על עצמו, ולהתאים את התמוכות והשירותים להם הוא זקוק כדי להשיג את מטרותיו.

רונן (2005) מגדיר בספרו "מעבר" (transition) כמעבר של התלמיד המתבגר מבית הספר אל חיי הבגרות שמחוצה לו. הוא כותב בספרו ש"מבחנו הסופי של החינוך המיוחד, הוא באיזו מידה הצליח לצייד את תלמידיו בידע, מיומנויות, עמדות וערכים שיסייעו להם בחיים שלאחר בית הספר. אדרבה, תכנים אלה גם שיקבעו במידה ניכרת את הצלחת שילובם בחברה הרגילה ואת איכות חייהם" (שם, עמ' 272). אחד המאפיינים המתייחסים להצלחה של תכנית לימודים למעבר לחיי בוגר הוא המשך לימודים גם לאחר גמר בית הספר (Wehman, 2001). ניתן להגדיר את המושג "מעבר" כתהליך מקיף המכיל מערכת שירותים ופעילויות מותאמים המכוונים

לתוצאות ולמטרות בחיי הבגרות בקהילה. מערכת זו נועדה לסייע ולהכשיר את הנער המתבגר למעבר מוצלח מבית הספר אל התחומים השונים של חיי בוגר בקהילה, כגון: תעסוקה ומקצוע, המשך לימודים, יחסים בין אישיים וחברתיים, מעורבות קהילתית, בית ומשפחה, ניצול פנאי וכו'. זוהי למעשה תמצית הגדרת המושג "שירותי מעבר" כפי שמופיעה בחוק האמריקאי (Individuals with Disabilities Education Act- IDEA משנת 1997).

לסיכום, ישנה דרישה להסיר מחסומים בין קבוצות האוכלוסיה השונות מתוך מגמה לשילוב ואינטגרציה גם בלימודים גבוהים. השכלה ויכולת ללמוד הינן הגורמים המשמעותיים ביותר המשפיעים על פערים סוציו-כלכליים. לכן השכלה בכלל ושיקום תעסוקתי בפרט, מספקות לפרט כלים להתמודדות עם התנאים המשתנים של העולם המודרני, שיפור בדימוי העצמי ואפשרות למציאת עבודה מכניסה יותר. לכן, זכותם של אנשים עם מוגבלויות להשתלב בתוכניות של לימודי המשך על מנת להשתלב בצורה טובה בקהילה ולהעלות את רמת איכות חייהם.

ביבליוגרפיה:

- רייטר, ש. (1997). *חבר חריג במערכות הרווחה, הבריאות והחינוך*. גסטליט חיפה בע"מ.
- רונן, ח. (2005). *פיגור שכלי: עיון, דרכי עבודה והוראה*. הוצאת ספרים "אח" בע"מ.
- Gajar, A. (1998). Postsecondary education. In F. Rush & J. Chadsey (Eds.). Belmont, CA: Wadsworth.
- Schalock, R.L., Wolzen, B., Ross, I., Elliot, B., Werbel, G. & Peterson, K. (1986). Post-secondary community placement of handicapped students: A five-year follow-up. *Learning Disability Quarterly*, 9, 292-303.
- Tashie, C., Malloy, J. & Lichtenstein, S. (1998). Transition or graduation? Supporting all students to plan for the future. In C. Jorgensen (Ed.), *Restructuring high school for all students* (pp. 233-260). Baltimore: Paul H. Brookes.
- Wehman, P. (2001). *Life beyond the classroom: transition strategies for young people with disabilities*, 3rd ed. Paul H. Brookes Publishing Co.
- Williams, J.M. & O'Leary, E. (2001). What we've learned and where we go from here. *Career Development for Exceptional Individuals*, 24, 51-71.

